द्विजचर्म्मणः" यथा श्मशानजं काष्ठमनर्हं सर्व्वकर्म्मसु। द्विजस्तु तप्तशङ्खादिलिङ्गाङ्किततनुस्तथा। संभाष्य कौरवं याति यावदिन्द्राश्चतुर्दश" बृहन्ना०। "शिवकेशवयोरङ्कान् शूलचक्रादिकान् द्विजः। न धारयेत मतिमान् वैदिके वर्त्मनि स्थितः" ततश्च त्रिपुण्ड्रादिधारणविधायकवाक्यं वैदिकेतरद्विजविषयम् शूद्रविषयञ्च। यदपि ब्राह्मणस्य तद्धारणविधानम् "अग्निहोत्रं यथा नित्यं वेदस्याध्ययनं यथा। ब्राह्मणस्य तथैवेह तप्तमुद्रादिधारणम्" पद्मपु०। "ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा यदि वेतरः। शङ्खचक्राङ्किततनुस्तुलसीमञ्जरीधरः। गोपीचन्दनलिप्ताङ्गोदृष्टश्चेत्तदघं कुतः" काशी०। तदपि वैदिकेतरविप्रपरम् सर्व्वसामञ्जस्यात् एवं शस्त्रार्थे स्थितेऽपि कुलाचारात् तस्य सर्व्वैः कर्त्तव्यता। तथैव भारतटीकायां नीलकण्ठेन निर्णीतम् यथा

"श्रोणामेक उदकं गामवाजति मांसमेकः पिंशति सूनया भृतम् आ निम्रुचः शकृदेको अपाभरत् किं स्वित् पुत्रेभ्यः पितरावुपावतुः" श्रुतिः। "अस्यार्थः हे ऋभवः! भवतां मध्ये एकः श्रोणां श्लक्ष्णां गां मृदं गोपीचन्दनादिरूपां तीर्थनिकटस्थां मुख्यकर्मभूतां प्रति उदकं जलं गौणकर्म अवाजति अवगमयति अन्तर्भावितण्यर्थोऽजतिः। श्रोणां गाम् उदकेन मिश्रयतीत्यर्थः श्रोणां गां रक्तचन्दनादिरूपां वा तथा। एकः सूनया हिंसया तत्कर्त्त्रा आभृतं आहृतं मांसं गोरोचनाख्यं पिंशति पिनष्टि उदकेन सह इति शेषः निम्रुचः नितरामस्तं गच्छतो दग्धेन्धनस्याग्नेः सम्बन्धि शकृत् गोमयं शुष्कगोमयोत्थं भस्मेति यावत् अपाभरत् अपाहृतवान् अत्राप्युदकेन सहेति शेषः व्यवहिताश्चेति छन्दसि व्यवहितेनाप्युपसर्गेण क्रियायाः सम्बन्धः। हृग्रहोर्भश्छन्दसीति हस्य भः। एतानि मन्त्रपदानि असंपूर्णार्थत्वात् स्वार्थलाभाय ब्राह्मणमपेक्षन्ते इषे त्वोर्जे त्वेत्यादिमन्त्रवत् तत्र यथा "इषे त्वेति शाखां छिनत्ति ऊर्जे त्वेत्यनुमार्ष्टीति" ब्राह्मणानुसारात् हे शाखे त्वा त्वाम् इषे अन्नाय छिनद्मीति ऊर्जे पशुभ्यः अनुमार्ज्मीति व्याख्यातम् एवमिहापि वासुदेवोपनिषद्ब्राह्मणतन्त्रपुराणोपबृंहणानुसारात् ऊर्द्धपुण्ड्रार्थं श्लक्ष्णां मृदं जलेन मिश्रयेदिति व्याख्येयं तथा कालाग्निरुद्रबृहज्जाबालाद्युपनिषद्ब्राह्मणतन्त्रपुराणोपबृंहणानुसारात् त्रिपुण्ड्रकर्त्तुः निम्रुचः शकृदपाभरदिति च व्याख्येयम् एवमितरस्यापि पदस्य ब्राह्मणमन्त्रलिङ्गाद्युपबृंहणे स्मृतिभ्यश्चाष्टकाप्रपाविधिवदनुमेयं तथाच श्रोणामिति पदस्य रक्तामिति व्याख्याने सौरशाक्तगाणेशानां रक्तमेव पार्थिवं द्रव्य पुण्ड्रार्थे तत्तत्तन्त्रे विधीयते वैष्णवानां पीतं शैवानां भस्मेति अनेन तत्तत्पुण्ड्रविशेषोपलक्षिततत्तद्देवता भजनेनापि देवताभावं प्राप्नुवन्तीति विधीयते। केवलवैदिकानां तु श्रोणां श्लक्ष्णामिति व्याख्यानेन त्रितयस्यापि समुच्चयः "स्नात्वा पुण्ड्रं मृदा कुर्यात् धुत्वा चैव तु भस्मना। देवान् विप्रान् समभ्यर्च्य चन्दनेन समाचरेदिति" स्मृतिभ्यः अत्र गोरोचनाग्रहणं चन्दनाद्यष्टगन्धोपलक्षणार्थम् एतेषां विकल्पसमुच्चयपक्षाणां पितृपैताह परंपराक्रमेण व्यवस्थामाह किं स्वित् पुत्रेभ्यः पितरावुपावतुरिति पुत्रहितार्थे यत्किञ्चिद्व्रतं पितरौ माता पितरौ पितृपितामहौ वा उपेत्य स्वीकृत्य अवतुः व्रतं सम्यक् परिपालयामासतुः तदेव तस्य श्रेयः साधनमित्यर्थः एवं सति तीर्थानि यज्ञादयस्तन्त्रमार्गेण सूर्य्याद्यन्यतमोपास्तिः केवलवैदिकता चेति देवताभावप्राप्तिसाधनानि" इत्यन्तेन।

श्राद्धकर्म्मणि तु त्रिपुण्ड्रादौ विधिनिषेधयोर्व्यवस्था नि० सि० उक्ता यथा।

"जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये पितृकर्मणि। तत्सर्वं नश्यति क्षिप्रमूर्द्धपुण्ड्रविनाकृतमिति" हेमाद्रावुक्तेः। "यज्ञोदानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृकर्म च। वृथा भवति विप्रेन्द्रा! ऊर्द्धपुण्ड्रविनाकृतमिति" बृहन्नारदीयात् "ऊर्द्धञ्च तिलकं कुर्य्याद्दैवे पित्र्ये च कर्मणीति" वृद्धपराशरोक्तेश्च ऊर्द्धपुण्ड्रधारणं पैत्रे विहितम्। अन्ये तु "ऊर्द्धपुण्ड्रो द्विजातीनामग्निहोत्रसमो विधिः। श्राद्धकाले च संप्राप्ते कर्त्ता भोक्ता च वर्जयेदिति" वामहस्ते च ये दर्भा गृहे रङ्गबलिन्तथा। ललाटे तिलकं दृष्ट्वा निराशाः पितरो गताः" इति संग्रहोक्तेः "ऊर्द्धपुण्ड्रं त्रिपुण्ड्रं वा चन्द्राकारमथापि वा। श्राद्धकर्त्ता न कुर्वीत यावत् पिण्डान्न निर्वपेत्" इति विश्वप्रकाशे वचनाच्च न धार्य्यमित्याहुः। अत्र कुलाचारादेव व्यवस्था। अत एव बृहन्नारदीये "ऊर्द्धपुण्ड्रञ्च तुलसीं श्राद्धे नेच्छन्ति केचन" इत्यत्र केचनेत्युक्तम् ऊर्द्धपुण्ड्रविधिः श्राद्धभोक्तृपरः, निषेधः कर्त्तृपरः इति पृथ्वीचन्द्रः। यत्तु हेमाद्रौ देवलः "ललाटे पुण्ड्रकं दृष्ट्वा स्कन्धे माल्यं तथैव च। निराशाः पितरो यान्ति दृष्ट्वा च वृषलीपतिमिति"। तद्गन्धत्रिपुण्ड्रविषयम्। "प्राक्पिण्डदानात् गन्धाद्यैर्नालङ्कुर्य्यात्स्वविग्रहम्" इत्याश्वलायनोक्तेः